

A liturgikus szöveg mint bensővé tett hittartalom

Nem szeretnék teológiáról beszélni e jeles teológusokból álló körben. Inkább azokról a tapasztalatokról számolok be, amelyek saját életemben és másokéban igazolták: a liturgia nemcsak következménye, hanem előzménye is a hitnek és a belőle fakadó életnek. Nem abban az értelemben, ahogyan ma talán sokan gondolják: mintha a liturgia missziós terület volna, amelynek tanító jellege és érzéki hatása alkalmas a hitetlenek megtérítésére vagy a bizonytalan hitűek megerősítésére. Nem, a liturgia a választottak ügye. Amint a keresztelési rítus tanítja: csak az léphet be az Isten templomába, aki el-lene mondott a sátánnak, és hitet tett a Szentháromság mellett.

Inkább arról a sajátos helyzetről beszélek, amellyel mi, európai katolikusok gyakran vagyunk kénytelenek szembenézni. Amikor azok nem ismerik a hitet, azok ingadoznak benne, vagy azok nem merik magukra venni összes következményét, akik már beléptek az Isten templomába, részesültek katekézisben, éltek és élnek a szentségekkel. Nem a gyöngye hitűekre gondolok: ebben egyikünk sem lehet a másik bírója. Az evangéliumi ördögös atyjával mondhatnánk mindnyájan: „Hiszek, Uram, segéljed az én hitetlenségemet!” Hanem azokra, akik nem ismerik, vagy ha ismerik, nem tudják szeretni, és mert nem tudják szeretni, nem tudják elfogadni hitük tartalmát. Közéjük tartoztam egykor magam is.

Nem térek ki most gyermekkorom elkötelezetten vallásos, szinte fanatizmusba hajló éveire. Ilyenek után, kamaszkorom vége felé, majd huszonéves egyetemistaként találkoztam azzal a szellemi és érzelmi kihívással, amelyet a felvilágosodás utáni Európa gondolkodása és művészete jelent. Nem keresztényellenes vagy harciasan heterodox nézetekről van szó, hanem keresztényietlen értékekről, érzékenységekről, hangulatokról — józanul láttak valaha a Római Index összeállítói, amikor úgy ítélték: nemcsak elméleti munkákat, hanem nagyregényeket is föl kell venni a tiltott könyvek listájára. Nem lettem nyíltan aposztatává, inkább azt az utat követtem, amelyet a vallási „progresszívek” általában: némi nosztalgiával fordultam a katolicizmus felé, de mintegy időzjelbe tettem, megválogattam és újraértelmeztem. Szerettem, ahogy az ember egy kedves, de szenilis nagyszülőt szeret, de szégyelltem is tanításáért, amely korlátoltnak, erkölcséért, amely merevnek, és érzésvilágáért, amely sivárnak tetszett előttem.

Mindeközben érdeklődéssel fordultam a nagy ókori kultúrák, illetve a természeti népek vallásossága felé. Magával ragadott ezek gazdag mitológiája, kultusza, közvetlen viszonya az emberi testhez és a természeti környezethez. Hozzájuk képest a kereszténységről bennem élő benyomás szárazon elméleti és kicsinyes maradt. Nem voltam és nem vagyok ezzel egyedül, azért is bátorkodom, sőt tartom fontosnak elmondani.

Ezzel a háttérrel kezdtem újra fölfedezni a kereszténységet. Olyan volt, mintha hosszas felfedezőútra indultam volna, hogy megtaláljak egy új világrészt, és saját szülőföldemen szálltam volna partra, de úgy, hogy sokáig nem ismertem föl: otthon vagyok. Három meghatározó tapasztalat segített. Latinszakosként egy kiegészítő képzés keretében középkori irodalommal kezdtem foglalkozni, amelynek tekintélyes hánya-

dát teszi ki a liturgikus anyag, de ami nem az, az is egyházi, vagy lépten-nyomon kapcsolódik az egyháziassághoz. Zenére fogékony és zenét tanuló fiatakként mindig mélyen érintett a középkor és a reneszánsz művészete, ez a túlnyomórészt szintén liturgikus zene, amelyet lehetőségeim szerint aktívan is műveltem. Végül az archaikus kultúrák szeretete indított arra, hogy élő kapcsolatba kerüljek azzal, ami belőlük nyomokban fönmaradt, elsősorban a keleti keresztény és a zsidó liturgiák, valamint a néphagyomány közvetítésével. Ezek révén kezdett előttem kirajzolódni a kereszténységnek egy olyan, addig ismeretlen vagy legalábbis elhomályosult képe, amely nemhogy fölveszi a versenyt az ókori kelet vagy a klasszikus antikvitás kultúráival, de magasan fölül is múlja őket. Egyre jobban szerettem tehát, és egyre kevésbé vettem meg vénséges nagyanyámat, az Egyházat. Sőt egyre inkább kezdte egy minden lelki és testi szépséggel megáldott, csodálatos ifjú hölgy benyomását kelteni...

Mindez még merő esztéticizmus — mondhatnák Önök, és igazuk lenne. Az európai és közel-keleti keresztény kultúrák szeretete nem mindjárt jelentette a katolikus hit- és erkölcstan föltétel nélküli igenlését. Olyan volt eleinte, mint a rajongás, amelyet minden valamirevaló szakember érez szakterülete iránt. De a befolyás, amelynek boldogan tettem ki magam, visszafordíthatatlan munkába kezdett. Főleg arra emlékszem, amikor a zsolozsma gregorián antifónakészletének módszeres, dallamtípusok szerinti tanulása közben egyszer azt kellett mondom a feleségemnek: az ember nem játszhat ezzel a tűzzel úgy, hogy meg ne égesse magát.

Nem folytatom az önvallomást. Csupán arra hívom föl a figyelmet, hogy esetemben nem a liturgia általi megtérésről volt szó, nem is addig nem ismert igazságok föltárásról. Rendszeres és tudatos liturgiavégzés után (évekig ministráltam, énekeltem szkolában, végeztem a zsolozsmát), alapos katekézisben részesülve (hitoktatóim jóvoltából pontos és elmélyült képzést kaptam), komoly közösségi élet mellett támadt bennem a hiányérzet, és e hiányérzetet az, amit a XX–XXI. század fordulójának egyházi valóságából látnom adatott, nem tudta kielégíteni. Így összegezhetném a problémát: az igazság —talán túlon túl testies ember vagyok, de merem vállalni— számomra nem volt elég érzékletes, megfogható, átélhető, magával ragadó, egyszóval nem volt elég szép.

Ez az igazság a liturgiában új arcát mutatta felém. Nem kampányolt, nem agított, nem akart meggyőzni, inkább tartózkodóan viselkedett. Úgy beszélt a hitről, hogy látzólag nem beszélt róla. Bibliái szövegek sajátos elrendezésével, azok új összefüggésbe helyezésével mondott rejtélyes dolgokat, rég ismert tartalmakat közölt sodró erejű mondatokban és szemléletes képekben. Meg kellett érte dolgozni: nehezen olvasható kódexek mélyén latinul, élőszóban pedig görögül, héberül, koptul vagy óslávul rejtegette a hitet, és ha a nyelvi akadályokon keresztül törve magam utána akartam mondani, amit tanít, „énekkemmé kellett, hogy legyenek az ő igazságai”: dallamokat, tónusokat kellett elsajátítanom. És az ember már csak olyan, hogy azt tudja igazán szeretni és becsülni, amiért megdolgzott.

Ez az igazság nem maradt meg a templom vagy a hittanterem falai között. A liturgiával kellett élnem, kelnem és feküdnöm, átjárta az élet minden örömet és nehézségét, a nap és az év kozmikus ciklusát, az emberi életidőt. A liturgia szövegein nem elmélkedtem többé, nem volt igazán értelme az elemző gondolkodásnak. Helyette azon

vettem észre magam, hogy zsoltárok, himnuszok, evangéliumi szakaszok, könyörgések, prefációk és az egyházatyák liturgizálódott beszédei járnak át, és ezeknek a szövegeknek nemcsak tartalma, hanem dallama, tere, mozgása, színe, illata van. A hit alanya többé nem a tudatom, hanem teljes testi-lelki létezésem, a világ nem szent és profán részekre oszlik, hanem tere és ideje rendezetten épül olyan szent középpontok köré, amelyeknek szentségéből a legkülsőbb héj is részesül. Mindenütt a mi „Istenünk tornácaiban” vagyunk, ahogy akkor, első megjelent tanulmányom címében kifejeztem.

Ez az igazság nem szorított korlátok közé, hanem fölszabadított. Magába foglalta, sőt beteljesítette mindazt a gondolati és esztétikai gazdagságot, amelyre addig is fogékony voltam. Az emberi ésszel föl nem fogható, abszurdnak tűnő dogmákat nem ridég anatómákkal kényszerítette rám, hanem úgy fogalmazta meg, fejezte ki metaforákkal és öltöztette dallamokba, hogy kényszer nélkül is átéreztem: vétek lenne őket elutasítani. Az életvezetés túlhaladottnak tűnő katolikus elveit, amelyeket addig nem vagy legföljebb valami örömtelen beletörődéssel fogadtam el, egy fáradtságos, de boldog élet egyedüli lehetőségének kezdtem látni általa.

És ez az igazság nem jött zavarba önmagától. Használta a teljes Szentírást, annak minden kínos, zavarba ejtő szakaszával együtt, bátran hangoztatta a népszerűtlen tanítást is, nem igazodott semmiféle korszellemhez. Válogatott a Szentírásból, válogatott a szenthagyományból, de nem azért, hogy kiemelje a nekem tetszőt és letagadja a nekem nem tetszőt, hanem hogy a tudni- és átéreznivalók emberileg befogadhatatlan tömegét az egész sérelme nélkül befogadhatóvá tegye. Valóban, aki a liturgiát ismeri, azt nem érik meglepetések a teológiában.

Utólag ébredtem rá, hogy amit személy szerint átéltem, érvényes az Egyház egészére. A hit tartalmát az Egyház előbb ünnepelte liturgikusan, mint formulázta meg dogmatikusan. A liturgia nem egy előzetesen elméletileg kidolgozott tartalom drámai megjelenítése, hanem fordítva: olyan ösesemény, amelyből az elméleti tartalmat elvonatkoztatják. Értelmezésre mindig az szorul, ami sűrítetten hordozza a jelentést. Ha nem így lenne, akkor kezdhethetnénk mindjárt az értelmezéssel, hiszen a szimbólum, az áttételesség csak zavarná a megértést. „Hogy hallván halljanak, és ne értsenek.” De nem így van. A liturgia, éppen azért, mert sűrített, állandó forrása a hitről való gondolkodásnak, mindig új motívumai bonthatók ki, válhatnak fontossá. Az egyház imádsága akkor is része a hitletéteménynek, ha nem biblikus, ha pedig biblikus, akkor a liturgikus alkalmazás az exegézis fő támasza és próbaköve.

De nemcsak a liturgia teológiai forrásértékére érdemes föl hívni a figyelmet. Jóllehet a liturgia a hittartalom fontos forrása, semmiképpen sem kizárólagos forrása. A hittartalom azonban mintegy vissza is lesz forgatva a liturgiába, amelyből —legalábbis részben— származott. A hittartalomnak elevenséget az egész Egyház szintjén csak az kölcsönözhet, ha újra meg újra fölidéződik, megszólal, élet és melegség járja át. Ezt az elevenséget és meleget biztosítja a liturgia a nap és az év, sőt tulajdonképpen az egész történelem folyamán.

Ha viszont így van, akkor miért nem nyilvánvaló mindenkinek, ahogyan nekem sem volt mindig az? Azt hiszem, azért, mert az Egyház liturgiája úgy viselkedik, mint maga az Egyház: állandó válságban van, miközben lényegileg tökéletes.

A liturgia nem rögtön ható csodaszer, hanem lehetőség, amely átvegetálja ugyan a legmostohább körülményeket is, de figyelemre, szeretetre és tartós gondoskodásra van szüksége ahhoz, hogy emberi szempontból a leggyümölcsözőbb hatást fejtse ki. Nem ez az emberi szempont a célja, de mintegy mellékesen eléri ezt a célt is. A liturgiavégzés annál tökéletesebb, minél inkább tiszta istenszolgálatként viselkedik, azaz megfélekedzik az emberi oldalról. E tevékenységében viszont az egyes ember az egész Egyházzal azonosul, föloldódik benne, gesztusai és szavai tökéletesen egyháziassá válnak. Azokkal a gesztusokkal és szavakkal fordul Istenhez, amelyeket az Egyház tőle kapott, és nemzedékek, évszázadok gyakorlatában érlelt és szentelt meg. A liturgiát végző ember lemond önmagáról, hogy visszanyerje önmagát az Egyház személyében, vagyis abban a személyben, akit kizárólag Istenhez való viszonya határoz meg. Az egyes ember minél azonosabbá válik az Egyházzal, annál közelebb kerül végső, legeredetibb identitásához. A liturgia tehát emberi szempontból annál hatékonyabb, minél teljesebben képes mozgósítani azt a gondolati és érzelmi eszközkészletet, amelyet az Egyház a történelem során fölhalmozott.

Ezt tapasztalom kutatóként, apaként, egy világi közösség vezetőjeként és tanárként is. Ezért szeretnék kiemelni befejezésül néhány gyakorlati szempontot, amelyek remélhetőleg másoknak is segítenek abban, hogy „többet hozzanak ki” a liturgiából:

1. A liturgiáról szóló diskurzusban élesen különválnak a történész-kutatók hidegen technicista és a lelkeségi irodalom tartalmatlanul kegyeskedő megközelítése. A liturgia forrásanyaga legfőljebb polemikus összefüggésben, a reformok igazolása vagy vitatása terén jelenik meg. Meggyőződésem, hogy ez tévút. A liturgiátörténet nem szakemberek magánügye. Bármely korszak vagy közösség liturgiaváltozatához kötődik valaki, a részek csak az egész összefüggésében értelmezhetők: történetük és kontextusuk van. Aki valóban tanulni és érzékelni akarja a hitet a liturgiából, az nem alakíthatja saját ízlése szerint, hanem meg kell ismernie, mi, hogyan és miért van benne. Ezért elemi fontosságú, hogy legalább a katolikus értelmiség közvetlenül tanulmányozza a történelmi forrásokat. A liturgiatudomány művelői tartsák feladatuknak, hogy kutatásaikat hozzáférhetővé és érthetővé tegyék a szélesebb közönségnek, a szélesebb közönség pedig ne nyugodjék bele, hogy másod- vagy harmadkézből származó értesülései vannak!

2. A liturgikus szövegek olyan sűrítmények, amelyeknek akadálytalan befogadása megtévesztő. Mintha értenénk, amit valójában nem értünk. Érdemes legalább részben latinul tanulmányozni őket. Nemcsak azért, mert minden fordítás szükségképpen veszteségekkel jár, hanem azért is, mert a sűrű szövegeket lassan, ízlelgetve lehet csak igazán befogadni. Az a küzdelem, amelyet az ember egy idegen nyelvvvel folytat, természetes módon lassítja a befogadás folyamatát, lehetővé, sőt szükségessé teszi, hogy minden szó, fordulat és gondolat megtapadjon a lélekben. A latinitás összeköt az Egyház történelmével, kiragad abból a kisebbségi és sokszor nyomasztó helyzetből, amelyben ma élünk, és egy tágasabb egyháziasságba enged betekinteni. A tanulás összeszedettség, fegyelmet kíván, az értelem áldozata. Minden tudás feladatok elvégzése során alakul ki: műveleteket, gyakorlatokat kell elvégeznünk, hogy egy készségre szert tegyünk. A célunk itt az, hogy magunkévá tegyük a liturgia, tehát az Egyház kifejezőmódját és a mögötte álló lelkületet. Ehhez kínál matériát a nyelvtanulás.

3. Ugyanez elmondható az énektanulásról is. Az énekelt szöveg másként épül az emlékezetbe, mint a prózai. Kifejező ereje, töltése jóval nagyobb. Inkább igénybe veszi az egész testet. A liturgiában egy-egy szöveg olyan szorosan kapcsolódik az őt hordozó dallamhoz vagy tónushoz, hogy a zenei forma egyben liturgikus funkció, másrészt pedig földéző ereje van: egy-egy dallami fordulat egész gondolatsorokat hív elő abban, aki otthonosan mozog a gregoriánumban. A liturgikus ének maga is szemlélődés. Ahogy az idegen nyelv lelassítja, és ezzel elmélyíti a szöveg befogadását, úgy az ének, különösen a melizmatikus ének szinte kikényszeríti, hogy a megszentelt szavak mindegyikét szótagonként és hangonként ízleljük végig. Az a szellemi erőfeszítés, amelyet a hívó a liturgia megszólaltatása és megértése érdekében tesz, mentalitássá válik benne, beépül mozgásába, légzésébe, hangulataiba és gondolkodásmódjába.

4. Sietek leszögezni, hogy amit mondtam, nem jelenti a liturgia professzionalizálását. A paraliturgikus ájtatossági formák, a népnyelvű gregorián és a népének nélkül egy hűvösen elitista réteggkultúrába torkollnának a mégoly helyes kezdeményezések. De biztos vagyok abban, hogy a szeretet nem fogy el. Minél többet teszünk meg az istenszolgálatban, annál többet kapunk tőle; minél több energiát és időt fektetünk bele, annál szívesebben fektetünk bele majd még többet. Az egyszerűbb, népiesebb liturgikus jelenségek nem az elsődleges liturgia pótlására, hanem annak ihletésére keletkeztek. Minél fejlettebb és igényesebb a központ, annál többre képes a periféria.

5. Végül hangsúlyoznom kell, hogy a liturgia nem azonos a misével. Különösen a zsolozsma jelentőségére kell minduntalan föl hívni a figyelmet, bár a többi szertartástípus is megérdemelné a részletes tárgyalást. A mise vitathatatlanul az Egyház liturgikus életének csúcspontja, de nem a mise a legtöbb szöveget mozgató, a „leginformatívabb” szertartástípus. Ez a zsolozsma. A liturgia tanító karaktere itt nyilvánul meg igazán, itt alkalmazza a legtöbb és a legváltozatosabb szöveget, itt bánik igazán alkotó módon a bibliai és a nem bibliai eredetű tételekkel. Egyelőre a pápák és a II. vatikáni zsinat egyértelmű állásfoglalásai sem voltak elegendők ahhoz, hogy a zsolozsma valódi népliturgiává váljék. A misétől viszont nem lehet elvárni, hogy az élet egészét átjárja, hiszen természeténél fogva csúcspont. Az ünnepi ebéd főfogása nem helyettesítheti a mindennapi kenyeret.

A zsolozsma kiváltképp alkalmas arra, hogy háziliturgiává váljék. Az elmúlt évszázadban sokan kárhoztatták a nyugati liturgia klerikális jellegét, de az egészséges laicizálódást általában nem ott szorgalmazták, ahol hiteles és indokolt lett volna. Nem az eredendően papi liturgiát helyes laikusokkal végeztetni, hanem hozzáférhetővé kell tenni azt a liturgiát, amely természeténél fogva nem klerikális. A körülményekhez megfelelően alkalmazott zsolozsma legjobb eszköze lehet a mindennapok megszentelésének, annak, hogy a magánház családgyház lehessen.

A megtanult, megértett, áténekelt, átímádkozott, átcelebrált liturgia tehát tartalmazza a hitet. Egyszersmind eszközt és programot ad bensővé tételére, hogy az ember testét, lelkét és egész életét áthassa. Hogy „tapadjon belső részeihez — adhæreat in visceribus”, ahogy egy áldozás utáni ima mondja.

Földváry Miklós István